

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת ויקרא, תשע"ו
מספר 1162בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אשם גזלות

רפי ועקנין

נֶפֶשׁ פִּי תִחַטָּא וּמַעֲלָה מֵעַל בְּה' וְכַחַשׁ בְּעַמִּיתוֹ בְּפִקְדוֹן אֲרִבְתָּ שׁוּמֵת יָד אוּ בְגֹזֶל אוּ עֲשָׂק אֲתַעֲמִיתוּ. אוֹרְמָצָא אַבְדָּה וְכַחַשׁ בְּה' וְנִשְׁבַּע עַל־שֶׁקֶר עַל־אֲחַת מִפְּלֵ אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה הָאָדָם לְחַטָּא בְּהִנָּה. וְהִיא פִּי־יִחַטָּא וְאִשָּׁם וְהַשִּׁיב אֶת־הַגְּזֹלָה אֲשֶׁר גָּזַל אוּ אֶת־הַעֲשָׂק אֲשֶׁר עֲשָׂק אוּ אֶת־הַפְּקֹדוֹן אֲשֶׁר הִפְקֹד אֹתוֹ אוּ אֶת־הָאֲבָדָה אֲשֶׁר מָצָא. אוּ מִפְּלֵ אֲשֶׁר־יִשְׁבַּע עָלָיו לְשֶׁקֶר וְשָׁלַם אֹתוֹ בְּרֵאשׁוֹ וְחִמְשָׁתָיו יִסֹּף עָלָיו לְאֲשֶׁר הוּא לוֹ יִתְּנֶנּוּ בְּיוֹם אֲשַׁמְתּוּ. וְאֶת־אֲשָׁמוֹ יָבִיא לֵה' אֵיל תָּמִים מִן־הַצֹּאֵן בְּעֶרְכָּךָ לְאִשָּׁם אֶל־הַפֶּהֶן. וְכִפֹּר עָלָיו הַפֶּהֶן לִפְנֵי ה' וְנִסְלַח לוֹ עַל־אֲחַת מִפְּלֵ אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה לְאִשָּׁמָה בְּה' (ויק' ה: כא-כו).

א.

פרשה זו קרויה "אשם גזלות" וענייניה נדונים במשנה העוסקת בדין "גזל שווה פרוטה". אתן דעתי תחילה לאמור בתורה שבעל פה, ומתוך כך אבוא אל התורה שבכתב. המשנה (בבא קמא ט, ה) אומרת: "הגזול את חברו שוה פרוטה ונשבע לו, יוליכנו אחריו אפילו למדי. לא יתן לא לבנו ולא לשלוחו, אבל נותן לשליח בית דין, ואם מת, יחזיר ליורשיו". בפירושו למשנה זו אומר רש"י: "דאין לו כפרה עד שיחזיר לנגזל עצמו, דכתיב 'לאשר הוא לו יתננו'". דברים אלו מדגישים את אחריותו של הגזולן, שאין החטא מתכפר לו עד שהגזלה תגיע לידי הנגזל, כפי שהוא אומר במפורש במקום אחר: "דלא הויה ליה כפרה עד שיחזירנו לידו ממש ולא לשלוחו" (בבא מציעא נה ע"א). כלומר, התורה דורשת מהגזולן לעמוד נוכח פניו של הנגזל, ולהשיב לו את אשר גזל. עמידה זו קשה היא, בשל המבוכה ואי הנעימות הכרוכים בה, אבל היא ממין החטא שחטא, שהרי הוא הֵעֵז פניו כנגד חברו כשכפר בו ונשבע לו על שקר. עתה, כאשר הוא מבקש לתקן את אשר עיוות, הוא נדרש להשיב את הגזלה **השבה אישית**. דרישה זו באה כנגד הנטייה לחמוק מאותם רגעי מבוכה שבעמידה החזיתית נוכח פני הנגזל, וכנגד הנטייה למצוא דרכים עקיפות לכפר את פניו, למשל על ידי בנו או על ידי שלוחו, וכפי שאמר בובר: "שום אדם, חוץ מזה שפגע פגיעה זו, אינו יכול לרפאה"¹.

טעם אחר לדרישה זו הוא, לגרום למגע ולקרבה בין הגזולן לבין הנגזל; "לאשר הוא לו יתננו" – שתהא נתינה מיד ליד. הגזולן נותן והנגזל מקבל וחש את נתינת הנותן. גם אם קרבה זו נעשית בתחילה באי רצון ובלא אומר ודברים, אפשר שמתוך המפגש הכפוי יתקרבו השניים זה אל זה עד כדי פיוס ביניהם, והפיוס הרי הוא בכלל חובת ההשבה כפי שפירש ר' עובדיה ספורנו: "שאין

* פרופ' רפי ועקנין מלמד פסיכולוגיה וחינוך במכללת הרצוג בירושלים ובמגדל עז.

¹ מ"מ בובר, פני אדם, ירושלים 2000, עמ' 200.

הקורבן מכפר אלא אם כן פייס את הניזק קודם הבאת הקורבן.² וכן פסק הרמב"ם: "הגזול את חברו אין מתכפר לו אלא אם ירצה לנגזל ויפייס אותו אף על פי שהשיב לו הגזילה".³ כלומר, השבה שאין עמה פיוס וריצוי הנגזל, לאו השבה היא ואינה מכפרת.

ב.

על חובת ההשבה נאמר עוד במשנה: "יוליכנו אחריו אפילו למדי", ביטוי המתפרש לשני פנים. אלבק פירשו: "חייב להוליכנה אחריו ואפילו הלך (הנגזל) לארץ רחוקה". כלומר, חובתו של הגזולן להשיב את הגזלה לבעליה בכל מקום שבו הוא נמצא, על אף הטרחה והמאמץ הכרוכים בכך. ללמדך, שגם אם רבים המכשולים והמניעות על דרכו של אדם, ואפילו הם מכשולים אובייקטיביים שכביכול אינם בשליטתו, חובת ההשבה בעינה עומדת. חובה זאת יוצאת כנגד דבר ידוע ונפוץ בקרב הבריות – להיתלות במכשולים ולומר: 'רציתי אך לא יכולתי, מנעוני נסיבות בלתי תלויות ביי'. החובה התקיפה הזו מלמדת את האדם לומר לכל שטן הנקרה בדרכו: "על מנת כן!"

מה בין פירושו של רש"י לפירושו של אלבק? הראשון מדבר על מכשולים נפשיים הנערמים ומתגבהים כחומה על דרכו של אדם הבא להשיב את הגזלה ולתקן את אשר עיוות, והשני מדבר על המכשולים הפיזיים, נסיבות טכניות המעכבות ומונעות את האדם מלעשות את אשר הוא מצווה לעשות. שני סוגי המכשולים קשורים זה בזה, כי לעתים הקושי הנפשי מעצים ומגדיל את המכשול הפיזי. לחלופין, המכשול הסובייקטיבי - הפנימי מעצים ומגדיל את המכשול האובייקטיבי - החיצוני.

ג.

ר' ישראל ליפשיץ, בעל פירוש "תפארת ישראל", נותן פירוש נוסף לביטוי זה: "אפילו למדי... וגם הכסף אין נחשב שם כלום... אפילו הכי יחזיר לו לשם". לדבריו, "מדי" היא סמל למקום ש"הכסף אין נחשב שם כלום". כלומר, גם אם מדובר בנגזל אשר מכל סיבה שהיא הגזלה כבר אינה נחשבת בעיניו, גם אז חובת ההשבה המוטלת על הגזול בעינה עומדת. זאת משום שהשבת הגזלה אינה באה לתקן רק את הפגיעה הממונית שנפגע הנגזל, שהרי הוא כבר מצוי במקום ש"הכסף אין נחשב שם כלום". השבת הגזלה נועדה לתקן גם את הפגיעה הנפשית והרוחנית שפגע הגזולן בנגזל, כפי שאמר ר' יוחנן: "הגזול את חברו שוה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו, שנאמר (משלי א: יט): 'כִּן אֶרְחֹת כָּל־בָּצַע בָּצַע אֶת־נַפְשׁוֹ בְּעָלְיוֹ יִקָּח'" (בבא קמא קיט ע"א). מפסוק זה לומדת הגמרא לימוד נוסף, שהגזול את חברו שוה פרוטה כאילו נוטל נפשו ממנו: "חד אמר נפשו של גזולן וחד אמר נפשו של גזול" (שם). כלומר, מעשה הגזלה מחולל פגימה גם בנפשו של הגזולן, פגימה בטהרתה, כפי שאומר הרב סולובייציק: "חמורה טומאת החטא מן החטא עצמו. טומאת החטא מתבטאת בשינוי המתהווה באישיותו של החוטא... זאת היא פגימה מטאפיזית באישיותו, בקדושתו של האדם".⁴ דהיינו, הצד הממוני בחטא הגזול הוא עניין אחד, והוא נדון במישור ההלכתי-המשפטי. המצב הנפשי והרוחני, המתהווה לאחר החטא ובעקבותיו, הוא עניין אחר, ואף הוא דורש את תיקונו.

ד.

אשוב עתה אל פרשת "אשם גזלות" שבה פתחתי. הכתוב מונה שם חמישה מקרים של פגיעה בזולת: פיקדון – דבר ערך שניתן לו לשמירה, תשומת יד – ממון שניתן לו בתורת הלוואה או לשם שותפות, גזל – דבר שנטל מחברו בכוח הזרוע, עושק – שכובש בידו שכרו של חברו, ואבדה. כל אלו נקראים "מעל בה", ביטוי המנפיע את הקב"ה במעשים שכל כולם הם מעשים שבין אדם לחברו. כלומר, "מעילה בבן אדם לחברו נחשבת כמעילה בה"⁵, כפי שמבאר המדרש:

² בפירושו לויקרא ה: כג.

³ הלכות תשובה פרק ב, הלכה יב. ולא רק בענייני גזל נדרש פיוס, אלא גם בכל נזק שאדם גורם לחברו: "אף על פי שהוא נותן לו (=שילם את כל מה שמוטל עליו לשלם), אין נמחל לו עד שיבקש ממנו מחילה" (בבא קמא צב ע"א).

⁴ הרב י"ד סולובייציק, ימי זיכרון, ירושלים 1986, עמ' 146.

⁵ פירוש ר' דוד צבי הופמן על אתר.

מה תלמוד לומר "ומעלה מעל בה" ? שהמלווה והלווה והנושא והנותן אינו מלווה ואינו לווה ואינו נושא ואינו נותן אלא בשטר ובעדים. לפיכך בזמן שהוא מכחיש, מכחיש בעדים ובשטר, אבל המפקיד אצל חברו אינו רוצה שתדע בו נשמה, אלא שלישי שביניהם. בזמן שמכחיש, מכחיש בשלישי שביניהם.⁶

ה"שלישי שביניהם" - הקב"ה - הוא השותף השלישי בעסקה זו,⁷ ולשותפות זו יש ביטוי ממשי, כנאמר בפרשת אשם גזלות שבספר "במדבר": "וְאִם-אֵין לְאִישׁ גֹּאֵל לְהָשִׁיב הָאָשָׁם (=הקרן והחומש) אֵלָיו הָאָשָׁם הַמּוֹשָׁב לָהּ לְפָנָיו" (ה:ח). זהו דין גזל הגר שנתחדש כאן. מאחר שלגר אין יורשים, אזי הקרן והחומש מושבים לה, כלומר לכוהן. כך פירש ר' עובדיה ספורנו (שם): "כשאין הבעלים קיימים ראוי להשיב הגזל לבעלי בעליו והוא הא-ל יתברך".

כללו של דבר, גזל פוגם בשלוש הוויות קיומו של האדם: ההוויה שבינו לבין עצמו, ההוויה שבינו לבין זולתו וההוויה שבינו לבין בוראו.⁸ ולכן מעשה התיקון מכוון לחולל תיקון בשלוש אלה: "כי יחטא ואשם" – בינו לבין עצמו, "והשיב את הגזלה" – בינו לבין זולתו, "ואת אשמו יביא לה" – בינו לבין בוראו.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁶ ילקוט שמעוני תורה, פרשת ויקרא רמז תעט.

⁷ הרב חיים סבתו מספר מעשה בשני יהודים סוחרים אשר להצלחת עסקיהם צירפו את הקב"ה כ"שותף שלישי", ומאותו היום ואילך מכל פדיון שהרוויחו הפרישו שלישי לצדקה – חלקו של השותף השלישי (אמת מארץ תצמח, תל אביב 1997, עמ' 13-27).

⁸ ראו פירושו של ר' חיים בן עטר, בעל פירוש "אור החיים" לפרשתנו, המדבר באריכות על שלוש ההוויות הללו.